Гордана Трипковић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 314.72
Оригиналан научни рад
Примљен: 25. 2. 2005.

ИЗБЕГЛИЦЕ – КУЛТУРНИ И СОЦИЈАЛНИ ИЗАЗОВ

Овај рад се заснива на емпиријском материјалу који је добијен истраживањем у оквиру пројекта "Социолошки аспекти мултикултуралности и регионализације и њихов утицај на развој АП Војводине и Републике Србије", који је рађен на репрезентативном узорку на територији Војводине, 2002 године, на Одсеку за социологију Филозофског факултета у Новом Саду. Један од истраживачких циљева био је да се испита однос према избеглицама, будући да их се на ово подручје недавно доселило више стотина хиљада. Полазећи од тога да ниједно друштво не може без проблема да збрине толики број новопридошлица, а да је друштво у кризи још мање у стању да то учини, аутор се пита које су социјалне и културне последице масовног избеглиштва у Војводини. С друге стране, узимајући у обзир да избеглице неизбежно у своје уточниште доносе специфичне економске, социјалне и идентитарне проблеме и потребе, у раду се посебна пажња посвећује питању да ли мултикултуралност позитивно корелира са спремношћу да се прихвате и помогну избеглице.

Кључне речи: избеглице, мултикултуралност, идентитет, Војводина.

Тема мог разматрања биће избеглиштво и његово социо-културно, али и индивидуално значење. Тиме, макар у назнакама и делимично, желим да укажем на посебан вид сусрета друштава и култура, који може бити приближавање колико и удаљавање, па и раскол.¹

Према Конвенцији о статусу избеглица, (189 У.Н.Т.С. 150, која је ступила на снагу 22. априла 1954.) избеглица је особа која се, захваљујући оправданом страху да ће бити прогоњена због своје расе, религије, националности, припадности одређеној социјалној групи или политичког мишљења, налази изван земље чије држављанство поседује и није у могућности или, због страха, не жели да се врати у ту земљу. Такође, избеглице су и оне особе које немају држављанство земље из које су избегле, али су у њој имале редовно боравиште.²

Избеглиштво је сложена појава, која има своје економске, социјалне, политичке, правне, психичке и друге димензије. Претходна дефиниција је фено-

¹ Овај рад је настао из саопштења које је поднето на Четвртом међународном интердисциплинарном симпозијуму "Сусрет култура", који је одржан од 1. до 2. Децембра 2004. године на Филозофском факултету у Новом Саду, у склопу прославе педесетогодишњице његовог постојања.

² <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/v1crs.htm>

менолошка, прагматична и операционална, али она нам мало говори о томе ко је одговоран за то што неко постаје избеглица, а још мање да ли постоје нека и која су то структурална својства људског друштва или политичке заједнице која ову стару појаву изнова чине актуелном и за која то друштва важи посебице?³

Да бисмо себи помогли у одговору на овако крупна питања, избеглиштво морамо схватити у његовој вишедимензионалности, а посебно у контексту сложене проблематике етничких сукоба и односа мањина/већина, али и у контексту интеракције и судара традиционализма и модерности. Однос мањина/већина је и иначе један од најактуелнијих односа у савременим развијенијим или мање развијеним демократијама, тим пре што се појам "мањина", и по свом обиму и по садржају, све више шири и умножава, а појам "већина" непрекидно редифинише, у зависности од конкретних околности које, између осталог, настају и задобијањем и коришћењем старијих и новијих мањинских права.

С друге стране, етнички сукоби, нарочито они који су деведесетих година двадесетог века избили у постхладноратовској Европи, представљали су, нема сумње, неку врсту крупног "изненађења", јер се, и у теорији и у пракси, веровало да су они "превазиђени", да они тешко да могу ту више избити, односно да се могу предупредити или ефикасно спречити применом моћних механизма које је у међувремену за ту сврху развила "међународна заједница". Као што је познато, таква оптимистичка очекивања показала су се, на жалост, готово у свим својим сегментима неоправданим.

Према социолошким истраживањима, која су махом уследила након избијања поменутих конфликта, вероватноћа избијања етничког сукоба највећа је тамо где етничке групе живе близу једна другој у подручју на коме не постоји јака и демократска средишња власт, нарочито ако се те групе од раније међусобно доживљавају као непријатељске, на темељу уверења да се према њима у прошлости лоше поступало (Хараламбос, 2002: 235)

Етнички сукоби могу попримити различите форме и имати разноврсне манифестације, али је најважнија њихова подела – посебно из угла теме која је предмет наше анализе – на насилне и ненасилне, то јест оне који се одвијају без икаквог насиља, као саставни део уобичајених друштвених и политичких процеса у вишенационалним, полиетничким и мултикултурним друштвима; и оних који су праћени разним врстама насиља и не могу се никако сматрати "уобичајеним" стањем или "нормалним" елементом једног друштва.

Прва врста етничких сукоба по правилу не избија нагло, траје релативно дуго и временом се завршава изналажењем одговарајућих, привремених или трајнијих политичких и институционалних решења којима се они убла-

³Статус избеглица наравно у великој мери зависи од земље у коју они долазе, али пошто се наше истраживање односи на Србију, још уже на Војводину, наши даљи налази и оцене биће нужно условљени том чињеницом.

жавају, ако не и отклањају. За разлику од њих, друга врста етничких сукоба по правилу избија изненада, веома су бурни и жестоки. Они су праћени великим материјалним разарањима и масовним људским жртвама, лако се обнављају у краћим или дужим временским интервалима, што не искључује привремено смиривање. Примирја су обично резултат споља наметнутог решења, које једна или чак обе стране у сукобу могу сматрати неправичним и за себе неповољним, а што чини основ веровања у легитимност започињања таквих или сличних сукоба у будућности. Посебну подврсту ових других етничких сукоба чине они чији су актери националне мањине које у конфликт улазе уз прећутну или изричиту подршку или барем разумевање својих матичних држава, односно неких утицајних друштвених и политичких чинилаца у њој. Чини се да је та подврста етничких сукоба најраспрострањенија управо на овим нашим просторима, што битно одређује и карактер избеглишта на њима.

Социологија се наравно подједнако занима и за узроке и за последице етничких сукоба, али ако нашу пажњу усмеримо на проблем избеглиштва, као неминовног пратиоца тих сукоба, онда занимање за последице мора свакако однети превагу над објашњењем њихових узрока, мада се то двоје само условно може раздвојити.

Најопштије речено, избеглиштво је, у највећем броју случајева, последица или неизбежни пратилац етничких сукоба и нерешеног односа мањина-већина који се, због стицаја различитих околности, у датом тренутку и на одређеном простору до крајности заоштрава. Избеглиштво се у том смислу може посматрати као посебан вид социјалног и психичко-душевног стања (али не само социјалног и психичког) у коме се, не својом вољом, налазе групе људи (мушкарци, жене и њихове породице). Са социолошке стране гледано, положај изгнаника није одређен уобичајеним претпоставкама о социјалном положају у дијади приписан-стечен. Положај избеглице се не стиче рођењем – није, дакле, приписан (иако се у извесном смислу преноси и на потомке и има елемент природне колективне пре-детерминисаности) а само се условно може рећи да је стечен – односно да се може посматрати као резултат и сопствених "заслуга", у оној мери у којој неко прећутно или изричито пристаје да буде обележен колективитетом. Избор је овде за појединца, па чак и за колективитет, веома скупен и више је условљен неким мање-више незауостављивим спољашњим околностима, тако да избеглиштво у себи увек носи елемент или димензију *трагичног*.

Положај избеглице је продукт грубог и незаслуженог друштвеног одбацивања. Могло би се дакле рећи да је то неки облик екскомуникације – то положај присилне избачености или насилног измештања из заједнице. Оно увек значи битну повреду основних људских права и слобода, посебно оних која гарантују једнакост и равноправност. Избеглиштво увек у себи има и елемент нерегуларности и хаотичности, које се суштински разликују од других врста друштвених поремећаја и несређености, као рецимо оних које

настају неповољним деловањем закона тржишта (губитак посла, сиромаштво и сл.), мада и они такође за собом остављају групе које "испадају из игре" и налазе се изван система, као и избеглице.

Можда бисмо за почетак могли означити положај избеглица описно – као положај "насилне групне изолације" и изопштења из друштва. Он се манифестује, с једне стране, као снажан институционални и изванинституционални притисак на чланове неке друштвене и политичке заједнице који се сматрају непожељним и који доводи до њиховог изгона (кад је питању старо станиште), а, с друге, као више или мање рестриктивно одређивање претходних услова који се морају задовољити да би се стекло чланство у новој заједници. (кад је у питању ново пребивалиште). Старо друштво их радо протерује, а ново их невољно прихвата, и то само под одређеним условима. И то је, можда генеричка особеност избеглиштва, из које проистичу и друге.

Јасно је да је изолација сама по себи далеко од било чега што би се могло назвати "освајањем слободе", либертетством или много помињаном индивидуализацијом, али је, на жалост, исто тако далеко и од сваког нормалног сусретања култура, па чак и било којег нормалног људског сусретања. Међутим, ако се индивидуализација поима као растакање и уситњавање заједница, затим као распад држава и исцртавања нових, мултиплицираних граница, државних и међуљудских, те као егоистичност и отуђеност, онда она описује и стање избеглиштва.

Социолошка теорија, посебно у 20. веку, израдила је танане механизме за разумевање различитих облика диференцијације, па је у оквиру тога посебна пажња посвећена и исељеништву, са функционалистичким моделима у којима се усељеници и њихови домаћини временом прилагођавају кроз процес акултурације. Теорије о пост-модерном друштву доводе до усијања дискусије о питањима различитости и признавања различитости. И у идеологији и у теорији различитост се, понекад, уздиже до култа. Тако се инсистирање на идентитету претвара у слављење диференцијалитета и свеопштег одвајањања. Изгледа као да једино избеглице не желе да буду, посредством свог наметнутог статуса, различити и издвојени.

Избеглице желе нешто што је на први поглед једноставно, сваком разумљиво и неспорно: да се врате тамо одакле су дошли, да буду оно што су били. Они једини не желе да буду различити – они из све снаге желе да буду *исти*. Али, баш то им се ускраћује. Избеглиштво је у том смислу и потпуно "анахрона" појава. Изгледа као да избеглице чине људи којима је одузета прошлост и ускраћена будућност, а који не налазе ни садашњост. Они су потпуно искорењени и несхваћени, па представљају више љагу а мање изазов савремености и онеме чиме се она понекад дичи: плурализмом, мултикултуралношћу и новим идентитетима.

За људе у избеглиштву сва кључна питања савременог света постају наједном ирелевантна и страна. Њих наткриљује и заклања једно једино питање: како опстати у новој средини и како се без погубних последица некако

повратити у стање које би се могло назвати колико-толико нормалним, а које је свакако још увек далеко од њиховог пређашњег положаја.

Избеглице се, по правилу изнанада, нађу у новој социјалној ситуацији и њима мало познатој или готово непознатој, па чак и не одвише пријатељској средини (територији или држави). Социјална ситуација је не само другачија од оне у којој су се претходно налазили већ је и изразито неповољна и неизвесна за њихово актуелно материјално и духовно благостање, те њихову будућност.

Нема сумње да је избеглиштво, у правно-политичком смислу, последица односа између држава, најчешће суседа од којих једна протерује изван граница своје територије становништво које се сматра непожељним због идеолошких, политичких опредељења или националних, верских разлика, а друга их, пак, прихвата јер се из истих разлога "осећа" одговорним за протеране. Са становишта протераних, то је стање губитка чланства у једној социјалној, политичкој, културној и психолошкој заједници и стање напора да се у другој то стекне, почев од привременог боравишта и држављанства, преко економско-социјалног збрињавања, до колико-толико сношљиве интеграције у нову средину.⁴

Стање избеглиштва, између осталог, сучељава људе различите идеолошке, верске, етничке или националне припадности и идентитета. Једновременно их спаја и раздваја. Оно је стога веома погодно за испољавање, ако не и бујање било негативних (према туђој групи "других" и "другачијих") или позитивних (према властитој групи "наших" и "истих") предрасуда и стереотипа. (Рот, 1989: 381-407)

Избеглиштво и исељеништво имају извесне структуралне сличности, а нарочито зато што пријем и интеграција и једних и других наилази на разноврсне препреке. Заједничко исходиште њихових невоља је што своја права не стичу самим приступом на територију нове заједнице, већ барем извесно време и док не испуне захтеве земље домаћина, имају статус странца – незванца. Они су у положају молиоца за пријем и помоћ. С друге стране, за заједницу староседелца странац на прагу може представљати ризик и опасност.

Није необично да је ова искљученост странаца некада била обавијена веровањима или у њихово посебно посланство или у варваризам. Рефлекс традиционалног односа према странцима данас има рационализовану форму, кроз коју државе, мале локалне заједнице или домаћинства, процењују колико је ризично или пак, пожељно да се прихвати неки невољник, и да ли помоћ значи губитак или добитак за њеног даваоца. Модерно доба донело је само на први поглед другачије виђење странца-дошљака. На нивоу идеологија, либертетских

⁴) Колико је тај пут тегобан и неизвесан сведочи и најновија најава акције поновног пребројавања и регистрације избеглица у Србији (процењује се да их тренутно има око 280.000), која треба да се обави у релативно кратком року (до 13. јануара 2005), како би се извршила ревизија њиховог статуса.

или егалитаристичких, успостављен је пандан пређашњем митолошком објашњењу, у форми темељне догматске поставке о апсолутној отворености друштвене заједнице и о њеној спремности да се пружи уточиште незнанцу или припаднику друге заједнице. Друштвеној пракси је, међутим, много ближе "реалистичко" објашњење о интересним границама, вредносном прагматизму и нормативном формализму, као битним заједничким основама функционисања људских друштава, које могу показивати и неке своје варијације, од једне државе до друге, од једне локалне заједнице до друге, од једног домаћинства до другог, али које, упркос разликама, ипак и даље остају сличне.

Можда би идеја Мајкла Волцера о дистрибутивној правди, која подразумева омеђен свет унутар кога се одвијају расподеле – у том смислу да постоје групе људи посвећене дељењу, размењивању и расподели друштвених добара, пре свега међу собом, и према сопственим обрасцима поделе и размене, односно схватањима праведног и неправедног – отворила простор за разумевање селективног односа према другима, те о јасно успостављеним и тврдо брањеним границама између чланства и нечланова неке политичке заједнице (Волцер, 2000: 61) Те границе на ободима организованих заједница остају, не ретко, готово непропусне, упркос учесталим и разноврсним миграцијама и повећању моралне и материјалне густине становништва у Диркемовом смислу.

Ма како та расподела добара и између самих чланова може бити неправедна и лишавајућа за неке од њих, ипак је системска и априорна искљученост из удела у заједничкој добробити поразна за "странце" и доказ је велике сегрегације, што изазива несигурност код придошлица. Они су изузети, или им је ограничено допуштено да учествују у расподели и размени према правилима који важе за чланове домицилне заједнице, али не и за њих. У том смислу, М. Волцер пише: "Мушкарци и жене без чланства су свуда особе без државе. Такав положај не искључује сваку врсту односа расподеле: тржишта су, на пример, обично отворена придошлицама. Али не-чланови су рањиви и незаштићени на тржишту. Мада они слободно учествују у размени добара, они немају никаквог удела у оним добрима која су заједничка. Они су одсечени од заједничког обезбеђивања сигурности и добробити. Чак ни оне стране сигурности и добробити, као што је јавно здравље, које се расподељују колективно, не јамче се не-члановима, јер они немају никакво зајемчено место у колективу и увек су изложени искључењу. Бездржавност је стање бескрајне опасности." (Волцер, 2000: 62)

Људи се пуно селе, али не зато што "воле да се мувају", каже исти аутор, и додаје да се они селе када им живот у завичају постане тежак. (Волцер, 2000: 69) И то је тачка од које почињу разлике између исељеништва и избеглиштва. Док исељеништво, које такође представља масовне покрете становништва у физичком и социо-културном простору, представља пре последицу неког "финалног" узрока, дотле избеглиштво ствара "ефицијентни", делатни узрок. Исељеништво се, на пример, догађа ради решавања последица експесивног демографског раста, који је довео до сиромаштва испод граница издржљивости, обезбеђивања добара и развоја производње или трговине, те због загађења околине

или климатских неповољних промена, итд. Иако је тешко без ваљане класификације побројати разне околности које подстичу масовно исељавање, наведени примери показују да је исељеништво у основи облик избегавања сиромаштва или ослобађање од подаништва. С друге стране, избеглиштво увек укључује и аспект прогона, дакле непријатељског супротстављања људи, који претендују да на истој територији успоставе своју заједницу. Покушај да се проблеми решавају на такав начин нужно доводи до избијања сукоба, што за последицу обично има чињеницу да се војно, политички и економски слабија страна повлачи са спорне територије, иза безбеднијих географских и државних граница, а прогонитељи се тек у том тренутку заустављају.

Посебан проблем представља околност да је избеглиштво масовна појава, изазвана прогоном целих заједница, односно да оно обузима све контингенте становништва по старости, занимањима и слојевима. Осим тога, избеглички логори и кампови се најчешће формирају као привремени, на импровизованим или запуштеним локацијама, по неприступачним теренима или на ничијој земљи, у пограничним подручјима. Избеглиштво, дакле, јесте привремени излаз из патње, али на дуги рок оно је за многе произвођач нових патњи.

У сваком случају, избеглиштво се може пратити барем на четири међусобно повезане тачке социјалног, културног и индивидуалног простора, у коме социјалне турбуленције и силе афинитета и раздвајања долазе до изражаја:

1. У оквиру социјалног, политичког и културног простора државе која их изгони, укључујући ту и однос оног дела становништва те државе које их сматра непожељним и који такве мере властите државе подстиче или подржава;

2. Унутар саме избегличке групе, поготово за време егзодуса или у прихваталиштима, логорима, збеговима, избегличким камповима и импровизованим насељима у којима настају тзв "колективна домаћинства", у којима се успоставља и елементарна организација колективног живота;

3. На одредиштима у које су се запутиле избеглице, односно у местима где се новопридошлице настањују, очекујући да ће наићи на разумевање, да ће стећи неопходну заштиту и да ће добити сношљивије услове живота;

4. На простору међудејства земље изгона, земље прихвата и међународних чинилаца који новонасталу ситуацију покушавају најпре да санирају а затим и да постепено разреше, стварајући између осталог и одговарајуће предуслове било за интеграцију избеглица у нову средину или за њихов повратак на своја огњишта и поновно стицање раније изгубљених права и добара.

Мада би расправа о ова четири контекста у коме се избеглице налазе дала посебан тон расправи о "сусрету култура", будући да је тај сусрет по правилу за све учеснике мање-више непријатан и ризичан, особито зато што је овде питање културних разлика у сенци државно-политичких размимоилажења, ми ћемо се, за сада ограничити само трећу жижну тачку избегличког статуса пошто је једино она била обухваћена нашим истраживањем.

На основу ставова испитаника, реконструисаних путем анкетног истраживања на репрезентативном узорку из 2002. године, дошло се до занимљивих резултата који показују какав је траг у колективној свести оставио изненадни и нагли долазак преко 200.000 избеглица на територију Војводине, у протеклој деценији.

Очекивало се да се посредством познавања ставова постати јаснија спремност становништва да прихвати и помогне избеглицама, односно да ће њихови ставови бити "основа за доследан начин понашања" (Рот, 1989: 292). У том случају наше боље познавање ставова могло би бити предуслов за предвиђање практичног односа домицилног становништва према избеглицама. На пример, да ли постоје предиспозиције за солидаристичко понашање, каква врста непосредне помоћи се може очекивати од становништва, дакле, мимо и изван деловања на институционалном макро-нивоу (држава) и мезо-нивоу (мрежа невладиних и хуманитарних организација на локалном нивоу). Осим тога трабало је препознати утицај колективних одлика испитаника (вероисповест, националност), односно утицај њиховог социо-економског статуса на опредељивање за облик пружања помоћи.

У добијеним ставовима изражене су све три димензије ставова:

1. Когнитивна димензија ставова дошла је до изражаја у одговорима на питање које је гласило "По вашем мишљењу, ко се код нас сматра избеглицом?" са датим могућим алтернативама "људи који су напустили своје домове, да побегну од рата"; "људи који су напустили своје домове, да побегну од прогона"; "људи који су напустили своје домове јер нису имали храбрости да их бране"; "националисти који су заслужили судбину који имају"; "шверцери и криминалци који су се обогатили у рату"; "друге особе". Око половине испитаника определило се за одговор да су избеглице људи који су побегли од рата (51.9%) и људи побегли од прогона (36.6%) а знатно мање су се опредељивали за остале алтернативе. (Видети графикон број један, дат у прилогу рада)

2. У следећем питању изражена је емотивна димензија ставова и оно је гласило "Да ли избеглице представљају икакву претњу Војводини?" Опредељивање испитаника било је на скали од негативног до потврдног одговора. Графикон број два, који је дат у прилогу, овог рада илуструје фреквенцију појединих одговора наших испитаника. Он показује да је половина од укупног броја испитаника негативно одговорила на ово питање тј одговорила да избеглице не представљају претњу Војводини, а скоро једна петина се определила за одговор који гласи "вероватно не". Занимљиво је да је поређење резултата на основу подузорака показало да су неке одлике испитаника (нпр да живе у месту рођења или су досељени, да ли су држављани СЦГ или не) имале статистички значајанији утицај на њихове одговоре него друге њихове особености, као што су националност или вероисповест. Наиме, они који не живе у месту рођења или они који нису стекли држављанство, се у већем проценту опредељују за негативан одговор на постављено питање, што се

може тумачити као да је њихов зазор према избеглицама знатно мањи него код осталих, или да имају више разумевања за статус избеглица. (Видети графиконе број три и четири, који су дати у прилогу).

3. Напоследку, истраживана је и спремност да се помогне, са намером да се провери конативна (вољна) димензија ставова према избеглицама. Испитаници су се највише опредељивали за могућност да треба помоћи да се избеглице врате одакле су дошле (око половине испитаних), затим да је трећина преферирала одговор да им треба помоћи материјално и морално, док је нешто више од једне десетине сматрало да би им помогло да се трајно настане у Војводини. Остале понуђене алтернативе, које су сугерисале да би према избеглицама требало да се односимо као и према другим људима, или да им треба помоћи да оду у друге земље, добиле су релативно мали проценат присталица (Трипковић, 2004).

У сваком случају, показало се да су избеглице велики социјални и културни "изазов" за сваку средину. Иако има различите историјске модалитете само избеглиштво има извесних сличности, без обзира на историјски контекст, пошто се ради о људима који су пред неком егзистенцијалном претњом или због неке велике животне опасности напустили своја станишта, земљу или завичај. Наше истраживање је потврдило да уколико су земља, територија или насеље у које избеглице пристижу развијенији и стабилнији, утолико се избеглички статус лакше подноси, а избеглице изазивају мање поремећаја код свога домаћина из невоље. И обрнуто, што је нека средина оптерећенија властитим недаћама, теже је и њој и избеглицама, мада такав начелно исправан налаз мора ипак бити донекле коригован, због позитивног деловања онога што се може назвати "мрежом основне солидарности", која је у Војводини посебно изражена због специфичног утицаја досељеничког састава становништва (Трипковић, 2004).

Али, ништа не може надоместити околност да је избегличко становништво трајно измештено из једне државе, а нема пуноправни социјални статус друге политичке заједнице. Избеглиштво је заправо тренутак социјалне и грађанске смрти, статус лишености основних права и слобода – дакле, крајње рањив статус. Питање њиховог реинтеграције у неку заједницу мукотрпно је и дуготрајно, а евентуални социјални отпори, културне препреке и бирократска инерција могу само још више да успоре тај процес. Позитивна реаговање на нивоу мале мреже индивидуалне и колективне солидарности могу свакако да ублаже страдања избеглица, али никако да их сасвим отклоне. Једини излаз се састоји или у безбедном повратку у места из којих су дошли – дакако уз накнаду материјалних губитака кроз обнову кућа и друге облике материјалне помоћи (од непосредне материјалне помоћи, до давања повољних кредита за покретање делатности од које се може достојанствено живети); или кроз што бржу и потпунију интеграцију у земљу која им је из невоље постала домаћин, а за то је несумњиво потребна помоћ са стране, пре свега од развијенијих земаља које и саме имају не мали удео у свему томе. При том, избеглице морају да имају слободу да иза-

беру оно што им (нај)више од тога одговара – то је најмање што им треба пружити у њиховој незавидној ситуацији.

ЛИТЕРАТУРА

- Волцер, Мајкл (2000). *Подручја правде*. Београд: Филип Вишњић.
- Група аутора (2003). *Критички појмовник цивилног друштва I*. Београд: Група 484.
- Димитријевић, Војин; Пауновић, Милан (1997). *Људска права*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Дворкин, Роналд (2003). *Царство права*. Београд: Филип Вишњић.
- Кастелс, Мануел (2002). *Моћ идентитета*. Загреб: Голден маркетинг.
- Кимлика, Вил (2004). *Мултикултурализам*. Подгорица: ЦИД.
- Линц, Хуан; Степан, Алфред, (1998). *Демократска транзиција и консолидација*. Београд: Филип Вишњић.
- Офе, Клаус (1999). *Модерност и држава*. Београд: Филип Вишњић.
- Ролс, Џон (1998). *Теорија правде*. Подгорица и Београд: ЦИД и ЈП Службени лист СРЈ.
- Ролс, Џон (2003). *Право народа*. Београд: Alexandria press и Нова српска политичка мисао.
- Рот, Никола (1989). *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Тили, Чарлс (1997). *Суочавање са друштвеном променом*. Београд: Филип Вишњић.
- Трипковић, Гордана (2004). *Породица у транзицији, Социолошки преглед*: бр. 1-2/2004.
- Трипковић, Милан (2002). *Регионализација и мултикултуралност у социолошкој перспективи, Социолошки преглед*: бр. 1-2/2002.
- Naralambos Michael; Holborn, Martin (2002). *Социологија*. Загреб: Голден маркетинг.

ПРИЛОЗИ

Графикон 1

Графикон 2

Графикон 3

Графикон 4

Gordana Tripković
Faculty of Philosophy
Novi Sad

S u m m a r y

REFUGEES – CULTURAL AND SOCIAL CHALLENGE

This work is based on empirical material gained by research in project “*Sociological aspects of multiculturalism and regionalization and their impact on development of AP Vojvodina and Republic of Serbia*” that was done on representative specimen on AP Vojvodina territory in year 2002, at the Department of Sociology, Philosophical faculty in Novi Sad. One of the research aims was questioning the attitude towards refugees, since this territory has recently accepted several thousands of them. Starting from the fact that no society can shelter such a great number of newcomers without problems, and that society in crisis can even hardly do so, author questions social and cultural consequences of mass refuge in Vojvodina. On the other hand, considering the fact that refugees inevitably bring their specific economical, social and identity problems and needs with them in the place of refuge, this work gave special attention to the question if the multiculturalism is positively correlated to readiness for acceptance and helping the refugees.

Key words: Refugees, Multiculturalism, Identity, Vojvodina.